

PŘÍNOS A ÚSKALÍ BILITERÁRNOSTI

Když slovenský teoretik a metodolog Dionýz Ďurišin před více než patnácti lety nastolil otázku zvláštních meziliterárních společenství, otevřel zcela nově a aktuálně některé důležité otázky meziliterárního procesu, na něž se *buď jednoducho zabudlo, buď sa pri literárnohistorickom zovšeobecňovaní rezignovalo na ich vedeckú charakteristiku*.¹

Projekt studia zvláštních meziliterárních společenství, vypracovaný skupinou slovenských literárních vědců (k nim se později přidali také čeští, ruští aj. odborníci) nesporně znamenal průlom v chápání zákonitostí literárního vývoje. Proto se dnes právem v odborné literatuře hovoří o slovenské komparatistické škole. Výsledky, které v uplynulých desetiletích prezentovala mj. v šesti svazcích edice o *osobitných medziliterárnych spoločenstvách*² i ve dvou samostatných Ďurišinových pracích, v nichž hledá odpověď na otázku, co je světová literatura,³ ji zařadily k významným světovým moderním výzkumným literárně-vědným centrům.

Při formulování metodologických východisek studia meziliterárního procesu měli D. Ďurišin a jeho spolupracovníci na mysli především taková literárně-historická společenství národních literatur, jakými jsou společenství české a slovenské literatury, jihoslovanské meziliterární společenství v 19. a v první polovině 20. stol. i společenství literatur jugoslávské poválečné federace aj. Ovšem též společenství např. španělské, katalánské, galicijské a baskické literatury. Ďurišin napsal mj., že existují dokonce některé *špecifické formy vnútornej súčinnosti medzi nemeckou, francúzskou, talianskou a rétorománskou jazykovou zložkou v rámci švajcarskej literatúry*.⁴

Měli bychom však podle mého soudu upřesnit prvky, které zvláštní meziliterární společenství odlišují od společenství „nezvláštních“ neboli běžných. Nejdůležitějším distinkčním znakem je podle mého názoru text. Přitom pod pojmem text díla rozumím jazyk, v němž je dílo napsáno. Nemusí to být standardní (spisovný) jazyk. Nezanedbatelná je totiž rovněž úloha dialektů a substandardních nářečí, jakou sehrály např. v lidové kultuře ap. V souladu s pražskými strukturalisty se textem rovněž rozumí jazyk uměleckého díla jako systémem znaků. Sémiotika tedy spojuje text a kontext a klade důraz na to, že text spočívá na znakovém kontextu kultury. Jazykovědně orientovaná teorie komunikace i teorie informace a kybernetika vůbec vytvořily na základě svého pojetí pražského strukturalismu svou teorii textu a teorii lidského vědomí.

V literárním a obecně kulturním procesu hrál jazyk vždycky primární úlohu. Dokonce i tehdy, když v některých národních literaturách a kulturách stát-

1 Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 1*, Veda, Bratislava 1987, s. 11.

2 Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 1–5*, Veda, Bratislava 1987–1992.

3 Ďurišin, D.: *Čo je svetová literatúra?*, *Obzor*, Bratislava 1992. Ďurišin, D., Korkoš, L.: *Svetová literatúra perom a dlátom*, SAV, Bratislava 1993.

4 Tamtéž, sv. 1.

ní (neliterární) podmínky nedovolovaly kontinuální vývoj. Pokud v takových prostředích nevznikala v národním jazyce umělecká díla, nahrazovala kulturní vývoj a udržovala národní povědomí ústní lidová slovesná tvorba, rukodělná výroba, ikonografie aj. A v nich byla a je úloha lidového jazyka nezastupitelná.

Abychom mohli přesněji definovat, v čem spočívá zvláštnost meziliterárních a obecně kolturních společenství, musíme se poněkud podrobněji zastavit právě u charakteristiky a úlohy jazyka. Podle Michaila Bachtina a Valentina Vološinova není jazyk abstraktním systémem, nýbrž je konkrétním sociokulturním a ideologickým způsobem komunikace. Je-li sociálně a myšlenkově rozvrstvený, dialogický, mluvně různorodý, pak by měl být v rámci zvláštního meziliterárního a obecně kulturního společenství také srozumitelný.

Je-li pak takové zvláštní společenství spjato blízkým jazykem (jazyky), mívá obvykle, ne-li dokonce zákonitě, společné vývojové souvislosti, četné společné tradice, ba i vědomí společného historického vývoje a společné kultury. To vedlo v minulosti a vede také dnes mnohé literární historiky některých národů k tomu, aby to uváděli jako jeden z hlavních argumentů např. o společném (jednom) československém nebo bulharském jazyce a národě, nebo o československém či bulharském jazyce ve dvou podobách – české a slovenské, resp. bulharské a makedonské. A to i přesto, jak na to upozornil již D. Ďurišin, že v každém národním celku daného zvláštního meziliterárního společenství probíhaly v průběhu konstituování národa jak integrační, tak také desintegrační a komplementární procesy. Takovým literárním historikům, lingvistům i politikům patrně chybí *historické vidění* (W. Dilthey), smysl pro proměnlivost a empirii. Někteří to nazývají *duchem doby* nebo *historickým duchem*, já tomu říkám *logika času*.

Text (jazyk) díla dělím do několika základních skupin:

1. do zvláštního meziliterárního a obecního společenství řadím ty texty, které jsou napsány v geneticky blízkém nebo příbuzném jazyce. Jsou to texty, které mohou číst příslušníci dvou nebo několika národních literatur a přitom mít z čtení stejný bezprostřední nebo téměř stejně intenzivní estetický prožitek, jaký mají příslušníci toho kterého mateřského (prvního) jazyka. Tudíž texty plní dvojí funkci – poznávací a estetickou. To je případ českého a slovenského, makedonského a bulharského nebo ruského, běloruského a ukrajinského literárního a obecně kulturního kontextu. Obvykle je spojuje *vedomie etnickej príbuznosti*.⁵

U etnogeneticky, jazykově, historicky a kulturně blízkých společenství může v průběhu historického vývoje taková situace nastat buď na základě dobrovolně a zákonně přijatých státních aktů (případy federace), nebo je jeden jazyk (obvykle jazyk majoritního či vládnoucího národa) vnucen jako administrativní jazyk také příslušníkům jiných národních (národnostních) literatur. To je např. funkce češtiny (i té slovakizované), jakou sehrála jako administrativní, právní a literární jazyk v tzv. třetím vývojovém období slovenské literatury (od poč. 15. stol. do poloviny 17. stol.). Obdobnou úlohu sehrála bulharština (i ta pomakedonštěná) v 19. stol. a administrativně nadiktovaná srbocharvátština v meziválečném srbsko-charvátsko-slovinském státu i v Království Jugoslávie.

⁵ Tamtéž, sv. 1, s. 14.

Mnozí tvůrci, kteří se chtěli zapojit do literárního a obecně kulturního procesu daného státně administrativního celku (např. v rámci Rakouska, později Rakousko-Uherska, carského Ruska apod.), byli nuceni tvořit v tzv. oficiálním jazyce. Mnoho českých nebo slovinských aj. literárních tvůrců i vědců psalo zpočátku (nebo celý život) německy, mnoho Slováků (také z tzv. Horních Uher) psalo maďarsky, četní bulharští, makedonští i albánští a jiní tvůrci psali novořecky apod. Jsou to (nebo mohou být) rovněž biliterární a dvojdomí tvůrci. Nepatřili by však do zvláštních meziliterárních společenství.

Příslušníci nesrbské, necharvátské a neslovinské národnosti, kteří se chtěli v literárním a obecně kulturním životě prosadit (např. příslušníci makedonské, bosenské, bulharské, maďarské aj. národnosti), museli ovládnout vnucený administrativní jazyk natolik, aby v něm mohli umělecky tvořit. Ukrajinští a běloruští tvůrci, kteří se chtěli v literárním a obecně kulturním životě prosadit, zase psali rusky atd.

Proto bych Ďurišinovo pojetí zvláštních meziliterárních společenství upřesnil tak, že bych do nich řadil ty biliterární a dvojdomé tvůrce, kteří tvořili v geneticky blízkém nebo příbuzném jazyce. Texty takových tvůrců totiž byly čtenářům srozumitelné jak v jejich rodném (mateřském, prvním) jazyce, tak také ve vnuceném administrativním jazyce. A nejčastěji esteticky působil (nebo mohl působil) na čtenáře dvou nebo několika tvořících se národních literatur (české i slovenské, makedonské i bulharské, ruské i ukrajinské atd.).

Jsem pro to, abychom meziliterární a obecně kulturní společenství dělili nikoli pouze podle státně administrativní příslušnosti (u Ďurišina *štátotvornosti*) literárních a kulturních tvůrců v daném vývojovém období, nýbrž především podle textu, tj. podle jazyka jejich díla.

Domnívám se, že nelze dávat do jednoho zvláštního meziliterárního společenství tvůrce, jejichž dílo je psáno v geneticky blízkém jazyce s autory, kteří píšou geneticky odlišným jazykem. Podle mého názoru proto D. Ďurišin nesprávně zařazuje do jednoho meziliterárního (dokonce zvláštního) společenství např. španělskou, katalánskou, galicijskou a baskickou literaturu pouze na základě státně administrativním.

Španělština je pokračováním lidové latiny na Pyrenejském poloostrově a kastilské nářečí se stalo základem její spisovné podoby. Zatímco katalánština, která zaujímala ve středověku postavení mezi španělštinou a okcitanštinou (provensálštinou), a galicijština jsou blízké španělštině, baskičtina je příbuzná s kavkazskými jazyky nebo je to zcela samostatný jazyk. Geneticky tedy není příbuzný ani blízký s žádným s uvedených jazyků na španělském území.

Rozdíl mezi tvůrci, kteří psali v geneticky blízkém nebo příbuzném jazyce a těmi autory, kteří tvořili v geneticky rozdílném a dokonce vzdáleném jazyce, je zřejmý. Textům v geneticky blízkém (příbuzném) jazyce rozuměl (rozumí) mnohem větší počet recipientů (čtenářů).

Po rozpadu bipolární Evropy a části ostatního světa se stalo velmi aktuální teoretické rozpracování tématu biliterárnosti (polyliterárnosti) a dvojdomosti, které považuji za jedno z klíčových témat v literární vědě, jejichž řešení může výrazně přispět mj. k *rozuzlení a řešení některých kardinálních otázek z literár-*

ních dějin balkánských národů.⁶ D. Ďurišin charakterizuje česko-slovenskou biliterárnost především tak, že literárne diela jednej národnej literatúry majú predpoklady fungovať v kontexte inej literatúry.⁷

Již před více než třemi desítkami let literární věda označovala takové tvůrce jako *pomezní* (Zd. Urban) nebo jako autory *obščego tipa* (J. Beljajevová). Dnes o nich mluvíme jako o biliterárních (polyliterárních) a dvojdomyých (mnohodomých) autorech.

Domnívám se proto, že bude nezbytné uvedený Ďurišinův teoretický závěr poněkud rozšířit a dále zevšeobecnit. Biliterární jsou podle našeho názoru především autoři, umělecká díla (i výtvarná a dokonce hudební) a historické události. Přirozeně že s tím těsně souvisí otázka překladu, o níž se však zde s ohledem na omezený prostor nebudu podrobněji zmiňovat. Za biliterární (polyliterární) považujeme takové tvůrce, kteří píšou svá díla ve dvou (nebo dokonce v několika) různých národních jazycích. Přitom není podle našeho názoru podstatné, zda jde o jazyky blízké, příbuzné nebo nikoli. Důležité je, komu je určen text díla. Proto je biliterárnost velmi těsně spjata nejčastěji s bilingvismem (polylingvismem) a ten zase s emigrací. S ní byla sice spojena vždycky také v minulosti, ovšem v posledních desetiletích dostala docela jiné rozměry, které nás vracejí k národně obrozenskému nacionalismu 19. století.

Již před téměř deseti lety jsem upozornil na to, že *bilingvismus se stal v období obrození tvůrčím faktorem* nejen v česko-slovenském literárním a obecně kulturním vývoji (není snad třeba uvádět, že Ján Kollár a P. J. Šafárik psali slovensky, německy i česky), nýbrž také např. na Balkáně, ve Skandinávii, na Kavkaze i jinde.⁸ Mnoho literárních tvůrců, kulturních pracovníků a revolucionářů bulharského, řeckého, srbského, albánského, rumunského, makedonského nebo slovinského původu rozvíjela svou mnohostrannou literární, publicistickou, osvětovou i veřejně politickou činnost v bilingvním nebo polylingvním emigrantském prostředí (v diaspoře).⁹ Mnozí z nich napsali některá (někdy veškerá) svá díla nikoli v rodném (mateřském) jazyce (nářečí, naddilektu), nýbrž často v geneticky odlišném jazyce podle toho, komu své dílo adresovali, v kterém jinonárodním sociokulturním prostředí a v kterém historickém období se chtěli prosadit nebo který jazyk byl administrativní (německy, srbsky, rusky, řecky, bulharsky aj.).

Princip biliterárnosti (polyliterárnosti) a s ní spojené dvojdomyosti spočívá podle našeho názoru výhradně ve funkci textu, tj. ve funkci jazyka díla, o němž jsem se již zmínil. Autor nebo literární dílo může patřit do dějin jedné nebo několika národních literatur a kultur podle toho, v jakém jazyce je dílo napsáno a tudíž kterému adresátu (recipientu) je určeno.

Moje klasifikace biliterárnosti (polyliterárnosti) a dvojdomyosti (mnohodomosti) autorů je následující:

⁶ Dorovski, I.: Nacionalna istorija – emigracija – dvodomnost. In: XXVI naučna diskusija na megjunarodniot seminar za makedonski jazik, literatura i kultura, Skopje 2000, s. 335–344.

⁷ Ďurišin, D. a kol.: cit. dílo, sv. 1, s. 15.

⁸ Dorovski, I.: Studii za balkanskiot literaturn proces vo XIX i XX vek, MANU, Skopje 1992, s. 52–115.

⁹ Dorovský, I.: Balkánské meziliterární společenství, Brno 1993, s. 46.

1. Do dějin dvou (několika) národních literatur patří literární tvůrci, jejichž dílo je napsáno v příbuzném, geneticky blízkém jazyce a nejčastěji vychází z mnoha společných tradic nebo z prvků společného historického vývoje. Proto může plnit své estetické, gnozeologické, ideové a jiné funkce ve dvou národních prostředích (česko-slovenském, bulharsko-makedonském, srbsko-charvátském, rusko-běloruském aj.). Do této kategorie řadím rovněž takové tvůrce, kteří mohou přecházet z nejrůznějších literárních, jazykových i mimoliterárních příčin z jedné příbuzné literatury do druhé. Stanka Vraze a Petra Preradoviče upoutala myšlenka ilyrismu a jednotného jazyka pro všechny Jihoslovany, Iva Andriće idea jugoslávství a jednotné srbocharvátské literatury¹⁰ a Lubomíra Feldeka snad ekonomické důvody, nesouhlas s rozpadem česko-slovenské federace a láska k české literatuře. L. Feldek v posledních třech letech napsal tři hry pro děti česky. Čas ukáže, zda bude zařazen do této kategorie autorů, nebo bude dvojdomým a biliterárním autorem, patřícím příslušností svého úctyhodného literárního a překladatelského díla jak do dějin slovenské, tak také do dějin české literatury.

Tato kategorie tvůrců však v některých národních literaturách vyvolávala a bohužel dodnes vyvolává mnohá nedorozumění a četné politické spory. Bylo a je tomu tak zejména v případě srbsko-černoohorské, bulharsko-makedonské a srbsko-charvátské literatury. O literární tvorbě v Černé Hoře jako o samostatné národní literatuře se přitom začalo mluvit až teprve po roce 1945, kdy byli Černoohorci ústavně uznáni jako samostatný národ.

Přitom se nejednou postupuje zcela eklekticky a účelově (nejčastěji se silným politickým a nacionalistickým podtextem). Zatímco makedonští a srbští literární historikové postupně (až na výjimky) přijali Đurišinovu a mou teorii o biliterárnosti a dvojdomosti, charvátská literární vědci přistupují k podobnému fenoménu utilitárně a eklekticky.¹¹ Bulharská literární historie i jazykověda a další vědní obory bohužel nepochopily logiku času nebo ducha doby a dodnes se nedokázaly vymanit z obrozenských představ a fixních idejí.

2. Literární tvůrci, kteří v jiném, často historicky a jazykově odlišném sociokulturním prostředí (zde je to těsné sepětí s emigrací a exulantstvím) tvoří jak ve svém mateřském (tzv. prvním) jazyce, tak také v jazyce nového, druhého prostředí. To znamená, že stále ještě nechtějí přerušit kontakt s recipienty tzv.

¹⁰ Ostao sam četvrto i nerazdvojno vezan sa zemljom svoga porekla, Bosnom, ali mesto mog života i rada bio je Beograd./.../ U svakom slučaju, glavninu svojih književnih radova napisao sam u njemu. Andrić, I.: Sveske. Znakovi pored puta, Beograd, Rad 1983, s. 60.

¹¹ Do Leksikonu hrvatske književnosti (Zagreb, Naprijed 1998) zařadili jeho autoři rovněž několik dvojdomých či biliterárních autorů. První z nich je Ivo Andrić (1892–1975), druhý bosensko-hercegovský básník Mak Dizdar (1917–1971), jehož charvátsky psaná tvorba je bytostně spjata s bosenskou kulturní tradicí, která se kontinuálně rozvíjela i po obsazení Bosny Turky, třetí je biliterární, maďarsko-charvátský básník Petar Zrinski (Zrínyi Peter, 1621–1671). Zatímco jeho činnost a skromné literární dílo je v Leksikonu hodnoceno jako zprostředkované a nijak významné, o jeho maďarském originále, jímž je epos jeho bratra Nikoly (Miklóse) Adriaia tengernek Syrenaia (1651), se mj. píše, že „Syrenaia je výjimkou v tehdejší maďarské literatuře“. Uvedený epos, v „němž poražení Maďaři morálně triumfují jako hrdinové spravedlivého boje s bezprávím“, je maďarskou literární historií chápán jako „jedno z největších děl v celé maďarské literatuře“.

domácího prostředí, zároveň však usilují o zapojení (a integrování) do nového sociokulturního a jazykového prostředí.

3. Autoři, kteří zpočátku, dokud žili v tzv. domácím prostředí, psali svá díla ve svém mateřském (národním, prvním) jazyce a adresovali je tzv. národním recipientům, zatímco v jinonárodním sociokulturním prostředí pokračovali (pokračují) psát v jazyce tohoto nového prostředí (např. Milan Kundera, Czesław Miłosz, Josip Brodskij, Emil Cioran a desítky dalších českých, ruských, chorvátských, ukrajinských, rumunských, bulharských aj. literárních tvůrců).

4. K biliterárním (polyliterárním) a dvojdovým literárním a obecně kulturním tvůrcům řadíme takové autory, kteří aktivně působí a jež užívají oba (nebo dokonce několik) jazyky (první, domácí jazyk a jazyk „nové“, „druhé“ vlasti) a jež se tak účastní literárního a kulturního života ve dvou nebo několika sociokulturních prostředích (za všechny uvedu původem Čecha Václava Jamka a Slováka Lubomíra Feldeka).

Z toho, co jsme uvedli, přímo nebo nepřímo vyplývá, že k tomu, abychom zařadili tvůrce literárního (výtvarného, hudebního) díla do dějin jedné, dvou nebo několika národních literatur nemůže být rozhodující ani místo narození, ani národnostní povědomí autora.¹² Přirozeně že ani počet vytvořených děl v daném jazyce (ať už mateřském nebo tzv. druhém) nemůže být kritériem k zařazení tvůrce do dějin té které národní literatury. K zařazení tvůrce do dějin některé národní literatury nemůže být rozhodující ani chronologie jeho literární tvorby.

V čem tedy spočívá přínos a jaká jsou úskalí biliterárnosti a dvojdomosti? Nespornou zásluhou Ďurišinoва teoretického odkazu spatřuji v tomto případě v tom, že svými tezemi o biliterárnosti a dvojdomosti tak trochu předběhl dobu a nastínil své vidění vzájemných meziliterárních styků a vztahů v 21. století. Potvrdil nebo předvídal, že hranice mezi uměleckým a mimouměleckým, mezi literaturou a ne-literaturou nejsou jednou provždy dány, stejně jako není jednou provždy dána příslušnost literárního (uměleckého) tvůrce k té které národní literatuře a kultuře. Tvůrce se dokonce může zřící své původní národnosti a přejít k národnosti jiné (např. Venko Markovski).

Kdybych měl svoje úvahy stručně shrnout, uvedl bych, že úskalí biliterárnosti a dvojdomosti spatřuji v těchto a dalších desetiletích zejména v tom, že se biliterárnost neslučuje s novodobým nacionalismem. Projevy nacionalismu, vydávané za vlastenectví, budou bránit všeobecně přijatelné a srozumitelné tézi, jejichž podstatným a nezaměnitelným znakem je vlastně spojka *i* nebo *a*: je náš *i* jejich, je náš *a* jejich, je náš *a* vlastně patří všelidské kultuře a civilizaci.

---

¹² Básník a esejista Josip Brodskij např. stále prohlašoval, že se cítí být Rus. Měl tedy ruské národní povědomí. Ve Spojených státech severoamerických však začal psát texty v angličtině. Ty však byly určeny již výhradně nebo především anglofonním čtenářům. Totéž platí např. o tvorbě Milana Kundery, Czesława Miłosze a mnoha dalších evropských i mimoevropských tvůrců.